

Comparative Turkish Dialects and Literatures
Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Cilt/ Volume 1, Sayı / Issue 3, Mayıs/ May 2023, 53-70

Atf/Citation: Akbarova, X. (2023). Yuklamalarda Sinkretiklik va Polisemantiklik.
Comparative Turkish Dialects and Literatures. 1 (3), 53-70.

YUKLAMALARDA SINKRETİKLİK VA POLISEMANTİKLİK

Son Çekim Edatlarında Senkretizm ve Çok Anlamlılık

Centricism and Polysemy in Idiomatic Expressions

Araştırma Makalesi / Research Article

(Makale Geliş Tarihi: 16.03.2023 / Kabul Tarihi: 29.05.2023)

Xafiza ZAKIROVA*

Annotatsiya

Maqolada lingvistik sinkretizmning namoyon bo'lishida yuklamalar sinkretizmi zamonaviy fenomen sifatida ko'riladi.

O'zbek tilshunosligida sinkretizm sifatlarning otlashishi (substantivatsiya) hodisasini o'rganish bilan boshlangan. Keyin boshqa mustaqil so'zlarda ham sinkretizm mavjudligi to'g'risida tadqiqot ishlari olib borilgan. Ammo yordamchi so'zlarda sinkretizm hodisasi o'rganilmagan.

Yuklamalar vazifasiga ko'ra yuklama, yuklama-bog'lovchi, bog'lovchi, bog'lovchi-yuklama turlariga bo'linadi. Maqolada -ki, -da, -u(-yu), -ku, -mi, -chi yuklamalari tahlil qilingan. -ki yuklamasi ta'kidlovchi yuklama vazifasidan tashqari ta'kid bog'lovchi vazifasini ham bajaradi. -da yuklamasi uyushiq bo'laklarda va qo'shma gaplarda bog'lovchi vazifasini ham bajaradi. -u(-yu) yuklamasi uyushiq fe'l kesimlari orasida kelganda biriktiruvchi

* Doç. Dr., Andican Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Özbek Dili Bölümü; *Assoc. Dr., Andican State University, Faculty of Philology, Department of Uzbek Language*, xafizezakirova16@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0009-0006-4728-6706.

va zidlovchi bog'lovchi vazifasini bajaradi, bu holatda *ammo, lekin, biroq* zidlovchi bog'lovchilari zidlik ma'nosini kuchaytiruvchi yuklama vazifasida ke-ladi. -ku yuklamasi, asosan, to'ldiruvchi ergash gapli qo'shma gaplarda yuk-lama-bog'lovchi vazifasini bajaradi. -chi yuklamasi so'roq mazmunli to'ldi-ruvchi ergash gapni bosh gapga biriktiruvchi vosita vazifasini bajaradi. -mi yuklamasi so'roq mazmunini berishdan tashqari gapdagi ayrim bo'laklarni, er-gash gapli qo'shma gaplarni va ko'chirma gaplarni bog'lash, biriktirish uchun xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: sinkretizm, lingvistika, termin, yuklama, yuklama-bog'lovchi

Özet

Makalede, yüklemelerin senkretizmi, dilbilimsel senkretizm tezahüründe modern bir olgu olarak görülmektedir. Özbek dilbiliminde senkretizm, somutlaştırma olgusunun incelenmesiyle başlamıştır. Daha sonra diğer bağımsız sözcüklerde senkretizm varlığına yönelik araştırmalar yapılmıştır. Ancak yardımcı sözcüklerdeki senkretizm olgusu incelenmemiştir. Yükler, işlevlerine göre yükleme, yükleme-bağlama, bağlama, bağlama-yükleme çeşitlerine ayrılır. Makale -ki, -da, -u(-yu), -ku, -mi, -chi eklerini inceliyor. -ki edatı, vurgulu edatın işlevine ek olarak, vurgulu bağlaç işlevini de yerine getirir. "Da" edatı ayrıca bileşik cümlelerde ve bağlaçlarda bağlaç görevi görür. -u(-yu) edatı, çekimli bir fiilin parçaları arasına geldiğinde bağlayıcı ve çelişen bağlaç görevi görür, bu durumda, ama, ama, ama, çelişkili bağlaçlar, çelişki anlamını güçlendiren bir edat görevi görür. -ku edatı, tamamlayıcı yan tümcesi olan yan tümcelerde temel olarak bir edat bağlayıcı görevi görür. -chi edatı, soru tümlecini ana cümleye eklemenin bir yolu olarak işlev görür. -mi edatı, sorunun anlamını vermenin yanı sıra, cümlenin belirli kısımlarını, zarf tamlamalı bağlaçları ve alıntı cümlelerini bağlama ve bağlama işlevi görür.

Herhangi bir edebi eserin lingvo-poetik özelliklerini tespit etmek, dünyada olduğu gibi Özbek dilbiliminin de günümüzdeki önemli konularından biridir. Bu alana ait çalışmalara bakınca, temel meselelerin hala tam olarak çözüldüğünü veya sorunlu alanların sınırlarının kesin olarak tespit edildiğini söylemek zordur. Bu makalede lingvo-poetika disiplininin ortaya çıkışı süreci anlatılmış ve lingvo-poetik analizin yapıtaşları üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: senkretizm, dilbilim, terim, edat, edat bağlayıcı

Abstract

In the article, syncretism of particles is seen as a modern phenomenon in the manifestation of linguistic syncretism.

In Uzbek linguistics, syncretism began with the study of the phenomenon of substantivization. Then research was conducted on the existence of syncretism in other independent words. But the phenomenon of syncretism in auxiliary words has not been studied.

Particles are divided into particle, particle-connecting, linking, connecting-particle types according to their function in the sentence. The article analyzes the particles -ки, -да, -у(-ю), -ку, -ми, -чи. The particle -ки performs the function of an emphatic conjunction in addition to the function of an emphatic particle. The particle -да also acts as a conjunction in compound clauses and conjunctions. The particle -у(-ю) acts as a attaching and contradicting conjunction when it comes between the parts of a conjugated verb, in this case, but, the contradictory conjunctions act as a particle that strengthens the meaning of contradiction. The preposition -ку mainly acts as a particle-connector in clauses with a complement clause. The particle -чи acts as a means of attaching the interrogative complement to the main clause. The particle -ми in addition to giving the content of the question, serves to connect and connect certain parts of the sentence, conjunctions with adverbial clauses and quotation sentences

Key words: syncretism, linguistics, term, particle, particle-connecting

Кіріспе

Тилшуносликда лингвистик синкретизмни семантик ва грамматик ходиса сифатида баҳоловчи бир қатор тадқиқот ишлари бажарилган (Адмони, 1961: 2; Бабайцева: 1983: 5; Бардина: 2003; Инфантова 1924). Ўзбек тилшунослигида ҳам синкретизмга оид бўлган илмий ишлар мавжуд (Ўринбоев: 1964: 139) Грамматик қурилишда сўзлар бир гап бўлагидан бошқа гап бўлаги вазифасини бажаришга ўтиши тилшуносларни қизиқтириб келган. Жумладан, Б.Ўринбоев вокатив маъноларнинг бошқа формалар билан ифодаланишини ўрганган бўлса, Д.Ғаниева (2022) ўзбек ва инглиз тилларидаги феълнинг грамматик категорияларида синкретизм ва полифункционаллик жиҳатлари очиқ берган, О.Тожиев сўз туркумлари ва қўшма гапларда семантик синкретизм масаласига эътиборни қаратган.

Синкретизм термини (лат. *syncretismus*, юнончадан *συνκρητισμός* — қўшилиш, бирлашиш) дастлаб қадимий санъат тури бўлган “рақс ритмик ҳаракатининг мусиқа ва сўзлар билан уйғунлиги” деган тушунчани билдирган (Береснева, 2012) Антик даврнинг сўнггида теологияда ҳам ҳар хил диний методларнинг аралашуви натижасида фаоллашди (Высоцкая, 2006). XVI асрда Платон ва Аристотель таълимотларининг оралиқ ҳолатини эгаллашга ҳаракат қилган файласуфни синкретист деб аташган (Философский энциклопедический словарь, 2009). Кўринадики, *синкретизм* термини фан соҳасида турли элементларнинг қўшилиши ҳолатига ишлатила бошланган ва шу тариха синкретизм *қўшма* ва *бўлинмайдиган* тарзда талқин қилинган.

Ҳақиқатдан, синкретизмнинг бундай талқини онтологик асосга эга, чунки дунё моҳиятига кўра бўлинмайдиган бирлик, универсал бутунлик сифатида синкретдир. Ана шу бутунлик, синкретлик хилма-хил моддий кўринишларда намоён бўлади. Бошқача айтганда, моҳиятига кўра универсал бутунлик “ўзгарувчан бирликларнинг бир қанчасида такрорланувчи, уларнинг барчаси учун хос бўлган барқарор, ўзгармас белгилар йиғиндисидир” (Набиева, 2005: 14).

Синкретлик инвариантга хос бўлиб, инвариантлик хусусияти маълум нарсанинг шунга ўхшаш бошқа нарсада ҳам мавжуд бўлган умумий хусусиятини кўрсатади. Вариантлик эса инвариант хусусияти билан бир синфга бирлашган предметлардан фақат биттаси учун хос бўлган хусусиятни намоён этади (Нурманов, 1983: 27-29).

Демак, инвариантда синкрет сақланган ҳодисалар унинг вариантыда воқеаланади ва шу ҳолатда унинг функциялашуви реаллашади. тарзида бўлади, унинг вариантыда намоён бўлиши полифункционал ҳодисада кўринади. Кўринадик, синкретлик ва полифункционаллик ҳодисалари бир-бири билан боғлиқдир.

Сўнги йилларда тил бирликларига хос муносабат, алоқа ва шунга биноан, вазифа хусусиятларининг етакчи ўринга қўйилиши туфайли морфем бирликларнинг функционал кўлами, доираси, қўлланилиш чегараларини белгилаш долзарб масалалардан бирига айланди. Шу муносабат билан боғловчиларга вазифадош, улар мақомига тўла бўлмаса-да, эга бўлган айрим ҳодисалар белгиланади. Биз бу мақолаимизда ана шу ҳодисаларнинг баъзиларни кўриб чиқамиз.

Юкламаларнинг вазифасига кўра қуйидаги турлари мавжуд:

1.Юклама, юклама-боғловчи, боғловчи: *-ки, -да, -у(-ю), ҳам.*

2.Юклама ва боғловчи: *фақат.*

3.Юклама ва юклама-боғловчи: *-ку, -ми, -чи, -а(-я), эмас(-мас), балки.*

4.Юклама-боғловчи: *эса, бўлса, на-на, тугул.*

5.Боғловчи-юклама: *сабабки, негаки, нега десангиз, бўлмаса(бўлмасам), аксинча, йўқса.*

Юқоридагидан кўринадик, юкламалардан баъзилари учта, қолганлари иккита вазифани бажаришмоқда. Юклама-боғловчиларда юклама вазифасида

келиши кўпроқ учраса, боғловчи-юклама вазифасини бажарувчилар юкламадан боғловчи вазифасини бажаришга силжиш кузатилади.

1.Юклама, юклама-боғловчи, боғловчилар. Бу юкламалар фақат юклама ёки ҳам юклама, ҳам боғловчи вазифасида, ёки фақат боғловчи-юклама вазифасида келиши мумкин. Бундай юкламаларга *-ки, -да, -у(-ю), ҳам* юкламалари киради.

-ки ёрдамчиси таъкидловчи юклама, таъкид-ишора вазифаларидан ташқари таъкид боғловчи вазифасини ҳам бажаради. *-ки* ёрдамчиси содда гапларда ҳол, аниқловчи каби сўзлар билан келганда; кириш сўз вазифасини бажараётган модал сўзларга, боғловчи ва юкламаларга қўшилиб келганда; қўшма гап таркибидаги содда гапларни бириктиришда қатнашувчи нисбий сўзларга қўшилиб келганда; айрим содда гапларнинг феъл кесимларига қўшилиб келганда таъкидловчи юклама вазифасида келади. Гаптаги эга, тўлдирувчи каби бўлакларга қўшилиб келган *-ки* ёрдамчиси таъкид маъносидан ташқари ишора маъносини ҳам билдириб келади.

-ки ёрдамчиси эргашган қўшма гапларда, асосан бош гапнинг кесимига (баъзан эргаш гапнинг кесимига) қўшилиб, ҳам эргаш гапни бош гапга боғлаш, ҳам таъкидлаш маъносини бериш учун хизмат қилади. Унинг таъкидлаш маъноси шу *-ки* ёрдамчиси қўшилган сўзнинг оҳангидан ҳам билиниб, англашилиб туради: у қўшилган сўз кучли оҳанг билан талаффуз қилинади ҳамда тобеланувчи, тугалланмаганликни ифодаловчи оҳанг билан айтилади.

-ки ёрдамчиси таъкид-боғловчи вазифасида келиб, ўнта эргаш гапни бош гап билан боғлаш вазифасини бажарганда, бош гапнинг кесимига қўшилади; фақат икки ҳолатдагина (пайт ва тўсиксизликни ифодалаганда) эргаш гапнинг кесимига қўшилиб келиши мумкин. Ўрин ва мақсад эргаш гапларни бош гапга боғлашда эргаштирувчи боғловчи вазифасини бажармайди (ўрин эргаш гапларда нисбий сўзларга қўшилиб келганда, эргаштирувчи боғловчи эмас, юклама вазифасида келади).

1.*-ки* ёрдамчиси бош гапнинг кесимига қўшилиб, қуйидаги эргаш гапларни талаб қилади, уларни бош гапга боғловчи восита ва таъкид маъносини берувчи юклама вазифасини бажаради:

1) кесим эргаш гапли қўшма гапта таъкид-боғловчи: *Шерматнинг йўли шуки, фалокатдан қутилмоқ учун ҳар тадбирни кўрмоқ керак* (Турсун, 1950: 20).

2) аниқловчи эргаш гапли қўшма гапда таъкид-боғловчи: *Бугунги кун унга турмуш ҳақиқатидан шундай сабоқ бердики, Элмурод бу тўғрида ўйламас эди* (Турсун, 1950: 35).

3) тўлдирувчи эргаш гапли қўшма гапда таъкид-боғловчи: *Билиб қўйки, сени Ватан кутади* (Ғулом, 2016: 10).

4) сабаб эргаш гапли қўшма гапда таъкид-боғловчи: *Лекин нима қилсинки, у ожиз етим эди* (Турсун, 1950: 44).

5) равиш эргаш гапли қўшма гапда таъкид-боғловчи: *Мен шундай гумон қиламанки, ё болани ташлаб кетгани келган, ё нафақа сўрагани* (Қахҳор, 1967: 252). *Менга шундай туюладики, гўё бутун қишлоқда ҳаёт ўчган*. Ойбек, 2019: 200).

6) ўлчов-даража эргаш гапли қўшма гапда таъкид-боғловчи: *У шундай хушмуомала, шундай ширин сўзки, суҳбатлашиб тўймайсиз. Бахт сўзи шунчалар азизки, унга меҳнат аҳли мустақиллик туфайли эришиди*.

7) шарт эргаш гапли қўшма гапда таъкид-боғловчи: *Сенинг кўзинг сурмасидан айрилган бу кўзларимга лоқад тупроқлари тўлсинки, бир одим сендан йироқ қолсам*.

8) натижа эргаш гапли қўшма гапда таъкид-боғловчи: *Ҳозир юраги шундай сиқилдики, ҳар бир гап ҳатто кўз қарашлари билан ҳам дилига озор берадиган бу оиладан ўша қоп-қора нон ейдиган етим болалар орасига қочиб кетгиси келди* (Турсун, 1950: 266). *Эртасига Рамозон юқори шу қадар ҳовлиқиб келдики, эшикдан кираётиб, остонага қоқилиб кетди* (Турсун, 1950: 114).

9) ўхшатиш эргаш гапли қўшма гапда таъкид-боғловчи: *Бу товушлар хўрланган синиқ қалбига жон кигизиб, хаёлида шундай фикр уйғондики, гўё унга меҳрибон бўлган кишилар чинакам золим, ваҳшийларни отар эдилар* (Турсун, 1950: 230). *Эшон жавоб ўрнида шундай инградикни, суяклари зирқираб кетгандай бўлди* (Турсун, 1950: 216).

1. -ки ёрдамчиси қуйидаги қўшма гапларнинг эргаш гапига қўшилиб эргаш гаптаги мазмунни таъкидлаб, бош гапга боғлаш вазифасини бажаради:

10) пайт эргаш гапли қўшма гапда таъкид-боғловчи: *Хонтахтанинг пастки томонига ўтириб, лаганга қўл чўзган эдики, эшон унга ҳўмрайиб деди*

(Турсун, 1950: 67). *Бир куну у эшикдан чиқиб эдики, қаршисидан Норжон келиб қолди*

11) тўсиқсиз эргаш гапли қўшма гапда таъкид-боғловчи: *Майли биздан юз ўгирса ўгирсинки, лекин номимизга шикоят етказмасин, аблаҳ! - дейди* (Турсун, 1950: 264).

Демак, - ки ёрдамчиси эргаш гапли қўшма гапларда ҳам эргаштирувчи боғловчи, ҳам таъкидловчи юклама вазифасини бажаради. Бунда ўн хил эргаш гапни боғлашда бош гапнинг кесимига қўшилиб келса, фақат икки турда эргаш гапнинг кесимига қўшилиб келади.

-да элементи уюшиқ бўлақлар орасида ва қўшма гапларда боғловчи функциясини ҳам бажариши мумкин. Уюшиқ бўлақлар орасида келганда, ҳар доим тенг, бириктирувчи боғловчи вазифасида келади, аммо қўшма гапларда эргаштирувчи боғловчи ҳам, бириктирувчи боғловчи ҳам бўлиб кела олади. Шарт формадаги феъл кесимли гаплардан кейин келганда, -да элементи эргаштирувчи боғловчи - тўсиқсизлик боғловчиси функциясида келади, бунда ўша функциядаги ҳам юкламасига синоним бўлади. Тенг бириктирувчи боғловчи функциясида келганда, уюшган кесимларни боғлаш учун, шунингдек, боғланган қўшма гапларни ҳосил қилиш учун ҳам хизмат қилади.

-да юкламаси қуйидаги конструкцияларда боғловчи функциясини бажаради:

1) бу юклама уюшган кесимлар орасида келганда, ўша кесимлар орқали ифодаланган иш-ҳаракатнинг одатдагидан тезроқ бўлишини кетма-кет бўлаётган воқеалар ўртасидаги вақтнинг жуда ҳам қисқалигини таъкидлаш учун хизмат қилади. Агарда -да юкламасининг ўрнига «ва» боғловчиси қўлланса, у кесимлар орасидаги тезлик семаси йўқолади: *Яна ёнига бурилди-да, уқтирди. Сирли бир гап айтадигандай эгилди-да, шивирлади. Элмурод юзини дўстига ўгирди-да, гапира бошлади. Василийга етиб олади-да, индамай унинг ёнида боради* (Турсун, 1950: 60).

Демак, бундай конструкцияларда -да юкламаси бир вақтнинг ўзида икки функцияни бажаради: икки уюшган кесимни тенг алоқага киритади – боғлайди ва кейинги иш-ҳаракат жуда тезлик билан амалга ошганлигини таъкидлайди.

Бундай ҳодиса кесими буйруқ майлидаги гапларда яна ҳам аниқроқ сезилади: *Даров қўлингни ювгин-да, бузоқни ушлаб тур. Ма, мошхўрдани ичиб*

ол-да, ишинга қара, болам! Битта-битта мана шу тақлитда топпи ясагин-да, деворга ёнавер (Турсун, 1950: 263).

2) қўшма гапларда тенг бириктирувчи боғловчи вазифасини ҳам бажариб кела олади. Бунда ҳам қўшма гапни ташкил этган содда гаплардаги воқеа-ҳодисалар орасида пайт, вақтнинг жуда қисқалиги, тез бўлаётганлиги англашилади: *Қисқа-қисқа жавоб билан қутилди-да, ўзи савол берди. Хабар бир пасда бутун қишлоққа тарқалди-да, бир талай одам йиғилди* (Қаҳҳор, 1967: 276).

3) кўчирма гапли қўшма гапларда муаллиф гапи билан кўчирма гапдаги воқеа-ҳодисаларнинг юзага келишидаги вақт жиҳатидан тезлигини ифодалашда ҳам -да юкламаси иштирок этади. Бунда икки ҳолатни кўриш мумкин:

а) олдин келган кўчирма гапдаги воқеа тугаши билан муаллифнинг яна бир ҳаракати бошланганлиги ифодаланади: *- Мана бунақа оппоқ нон ердинг, - деди-да, нонни яна бир тишлади. –Табриклайман! – деди-да, қизнинг бармоқларини кафтига олиб дўстона қисди. –Ҳазилингни қўй, эй бола! – деди-да, ирғиб ўрнидан турди* (Турсун, 1950: 245).

б) олдин келган муаллиф гапидан кейин тезлик билан, кўчирма гапдаги воқеа-ҳодиса бўлишини англади: *Кўзларини олайтириб, Элмуродга тикилди-да: -Эй бола, нима бало қилдинг сен-а? – деди. Элмурод унга томон ҳадиксираб борди-да: - Етим мактаб шуми, ака?*

4) боғловчисиз қўшма гапларда мазмуни изоҳланаётган гапни таъкидлаш учун ҳам -да юкламаси қўлланиши мумкин: *Ахир замон то шу вақтгача шундай бўлиб келди-да: бойнинг ўғли бой, чорикорнинг ўғли чорикор* (Турсун, 1950: 120).

Зидланган уюшиқ феъл кесимлар орасида ва боғланган қўшма гапларда компонентларни боғлаб келганда, -у (-ю) юкламаси гап бўлақларини ва гапларни тенг алоқага киритиш билан бирга, у гапларга турлича маъно оттенкаларини бериш учун ҳам хизмат ҳилади. Шунинг учун бундай позицияда келган -у (-ю) элементини юклама-боғловчи деб аташ маъқулроқ, чунки тилимизда шунга ўхшаш юклама-боғловчилар мавжуд.

-у (-ю) элементи юклама-боғловчи вазифасида келганда қуйидаги ҳолатларни кўришимиз мумкин:

1) гапнинг уюшиқ феъл кесимлари орасида келган -у (-ю) юклама-боғловчиси икки хил функцияни бажаради: а) бириктирувчи боғловчи; б)

зидловчи боғловчи. Аммо ҳар икки ҳолатда ҳам олдинги кесим орқали ифодаланган маъно таъкидланади ва зидлик маъноси кучайтирилади.

Уюшиқ кесимлар орасида бириктирувчи боғловчи вазифасини бажарганда, у кесимлар орқали ифодаланган иш-ҳаракатлар кетма-кет юзага келади. Уларнинг юзага келиши орасидаги вақт жуда қисқа бўлади, иккинчи иш-ҳаракат жуда тезлик билан амалга оширилади. Бундай уюшган кесимлар феълнинг ҳар қандай майл ва шахс-сон формаларида келиши мумкин:

Элмурод бу гапларни айтди-ю, қизариб кетди. Биттасини уриб йиқитдим-у, қочдим. Ма, мана бу нонни ол-у, жўна! (Турсун, 1950: 220).

Бундай уюшган кесимларда шахс-сон ва майл бир хил формада бўлади. Бу уюшган кесимлар орасидаги -у(-ю) юкламасини «ва» боғловчиси билан алмаштириш ҳам мумкин, лекин унда уюшган кесимлар ўртасидаги пайт муносабатида «тезлик» семаси йўқолади.

Уюшган кесимларнинг кейингиси кенгайган ҳолда – ўзига оид ҳол ва тўлдирувчиларни олиб келганда ҳам, юқоридаги семантик хусусият – уюшган кесимларнинг олдингисидан кейин тезлик билан иккинчисидagi ҳаракат ҳолат юзага келишини ифодалаш хусусияти сақланиб қолади: *Али полвонни даст кўтардим-у, алла қилиб ерга урдим. Ана шу ердан ўтасан-у, муюлишига чиқасан. Ҳабибулла бу гапларни айтди-ю, ҳансираб чой хўплади. Мен ҳам ҳаммолликни ташладим-у, ўзимни ойликбой ишга урдим.* (Турсун, 1950: 260). Зидланган уюшиқ феъл кесимлар орасида келганда, зидловчи боғловчи вазифасини бажаради. Бундай кесимларнинг бири тасдиқ, иккинчиси инкор формада келади: *Ҳақ эгилади-ю, синмайди. Сен учратган ерда салом бергин-у, бошқа гаплашмагин. «Илми сизларнинг илмингиздан ўтар», деб юборгим келди-ю, тилимни тишладим.*

Бундай гапларда мазмунни конкретлаштириш, бошқа маънонинг туғилишига йўл қўймаслик, таъкид учун кўпинча зидлик боғловчиси ҳам қўлланади: *Билди-ю, лекин гапирмади.*

2) -у (-ю) элементи билан боғланган қўшма гапларнинг кесимлари аниқлик майлида ҳам, буйруқ ва шарт майлларида ҳам бўлиши мумкин. Қайси майлда бўлишига қараб, у гаплардаги мазмун муносабатлари фарқ килиши ҳам мумкин.

Кесими аниқлик майлидаги қўшма гапларда -у (-ю) элементи икки хил функцияни бажаради: а) бириктирувчи боғловчи, б) зидловчи боғловчи.

Бириктирувчи боғловчи вазифасида келганда, у гаплардаги воқеа-ходисалар кетма-кет, тезлик билан юзага келганлигини билдиришга хизмат қилади: *Эшик очилди-ю, оппоқ юзли бир аёл мулоийимгина жилмайиб синфга кириб келди. Шу чоқ кўнгироқ чалинди-ю, болалар синфларга югуришиди. Бир кунни шу йигит билан ҳамсуҳбат бўлдиг-у, менинг қайлигим тўғрисида зойибона маълумотларни эшитгач, кулимсираб туриб сўради* (Турсун, 1950: 70).

Кўшма гапнинг компонентлари бир-бирига зид мазмунларни ифодалаганда, -у (-ю) элементи зидловчи вазифасида келади: *Бўйи-бўйига тўғри келди-ю, кўнгли-кўнглига тўғри келмади. Лаънатининг хотин олишга ихлоси баланд-у, катта чиқимга тобе йўқ. Бутун бошлиқ одамнинг домдараксиз йўқолиб кетиши осон-у, топилиши мушкул экан. Нима, Мирзажон тузук одамнинг боласи-ю, биз нотузук одамнинг боласи эканмизда?* (Турсун, 1950: 253).

Бундай кўшма гапларда зидлик маъносини янада кучайтириш учун -у (-ю) юкласидан кейин *аммо, лекин, бироқ* боғловчилари ҳам келтирилиши мумкин: *Латикий ўзи хўп келишган йигит-у, лекин шўхлик қиламан деб жиннилик қилгани ёмон. Кампирнинг таърифини эшитиб, ичимда чироқ ёнгандай бўлди-ю, лекин бу гал одоб сақлаб индамадим. Балки у ҳам болани танигандир,.. кўнгли бўшашигандир-у, лекин ҳозир боланинг дил ярасини ситишни истамас.* (Турсун, 1950: 72).

Бундай гаплардаги зидловчи боғловчилар гапларни боғлашдан кўра, зидлик маъносини кучайтириш учун хизмат қилмоқда, -у (-ю) элементи эса иккала гапни боғлаш вазифасини бажариб келаяпти. Шунинг учун бундай гаплардаги *аммо, лекин, бироқ* сўзларини боғловчи эмас, балки зидликни кучайтирувчи восита – юклама деб қараш маъқул.

Кесими буйруқ майлидаги феъл билан ифодаланган кўшма гапларда -у (-ю) элементи иккала гап орасидаги вақт муносабати жуда тезлик билан амалга ошишини таъкидлайди. Бундан ташқари, биринчи компонент орқали ифодаланган воқеа-ходиса, албатта, олдин бўлиши, амалга ошиши зарурлиги таъкидланиб, ундан кейингина иккинчи гапдаги воқеа-ходиса бажарилиши мумкинлиги кўрсатилади: *Онасини кўр-у, қизини ол. Эрталаб юкни кўтаринг-у, шаҳардан четроққа чиқинг. Хўш, энди уйинга борин-у, отанга шу гапни айтгин. Шунинг учун даров тўнни тесқари кийинлар-у, ҳар хил мансабларни эгаллаб олинглар.*

Кесими буйруқ майлидаги феъл билан ифодаланган қўшма гаплар кўпинча бир хил шахс ва сонда бўлади, аммо ҳар хил шахсда ва сонда ҳам бўлиши мумкин: *Эҳ, ишқилиб омон бўлайлиг-у, хизматимиз сингсин-да. Сенлар бўрсиқдай семириб яша-ю, шунча одам очликдан қирилсинми?* (Турсун, 1950: 231).

Демак, кесими буйруқ майлидаги феъл билан ифодаланган гапларда -у (-ю) элементи иккала гапни тенг алоқага киритувчи, бириктирувчи боғловчи вазифасини бажаради ва бириктирув боғловчили боғланган қўшма гапни ҳосил қилади.

Кесими шарт майли формасида бўлган гапларни боғлаб келиши ҳам мумкин. Бунда -у (-ю) элементи биринчи гап орқали ифодаланган истак мазмунини таъкидлаш учун ҳам хизмат қилади. Бундай қўшма гапларда иккинчи компонентдаги воқеа-ҳодисанинг бажарилиши ҳар доим биринчи гапдаги воқеа-ҳодисаларнинг бажарилишига боғлиқ бўлади: *Энди тезроқ мактабни битириб, қўлимизга документимизни олсаг-у, «сенларни ҳам, мактабни ҳам елкамизнинг чуқури кўрсин» деб жўнаб қолсак. Об-ҳаво яхшиланди дегунча Элмурод билан борсаг-у, молларни шаҳарга ҳайдаб келсак. Қани энди, биттаси кириб келса-ю, у «нима гап ўзи?» деб сўраб била қолса* (Турсун, 1950: 47).

Демак, бундай қўшма гапларда олдинги гапдаги иш-ҳаракат, воқеа-ҳодиса бажарилсагина, кейинги гапдаги воқеа-ҳодисалар ҳам бажарилади. Бундай хусусияти жиҳатидан шарт эргаш гапли қўшма гапларга ўхшайди. Аммо бу қўшма гапдаги компонентларнинг иккиласи ҳам шарт майлида бўлганлиги, истакни ифодалаганлиги учун бириктирув боғловчили боғланган гаплар гуруҳига киради.

Кесими шарт майли формасидаги феъл билан ифодаланган қўшма гапларда зид маъноси ҳам билдирилиши мумкин: *Муттаҳам бойлар омборларини заллага тўлдирса-ю, минг-минглаб ишчилар, меҳнаткашлар оч ялангоч ётса... Ахир, бир кимсасиз етимдан бугун шундай одам бўлсам-у, бошим кўкка етмасинми? Ахир, сизлар бамисоли бир машъалдек эртаю кеч менинг кўз олдимдан ўтиб турсаларингиз-у, мен сизларнинг кўнгилларингизда на орзу-ҳаваслар тўлқинланганлигинини сезмасам, дунёда олтмиш йил нима қилиб юрибман?* (Турсун, 1950: 118).

Бундай гаплар зидлов боғловчили қўшма гаплар қаторига киради. Баъзан

-у элементи чўзилиброқ талаффуз қилиниб, кейинги гап айтилмай қолади, айтилиши ноқулайроқ бўлгани ва бошқа сабабларга кўра: *Обиджон Сухсуровдан шунақа кўрқасанми? Кўрқмайман... ҳозир камтаринроқ бўлиб турибман.* (Қахҳор, 1967: 152).

-у (-ю) элементи феъл кесимдан бошқа гап бўлақларини ҳам тенг алоқага киритиши, бундай позицияда «ва» боғловчисига синоним бўлиб келиши мумкин.

Бундай конструкцияларда фақат икки уюшган бўлақни боғлайди ва у уюшган бўлақларнинг биринчиси ҳар доим белгисиз формада бўлади. Шунинг учун -у (-ю) элементи билан ҳосил бўлган бундай конструкциялар кўпинча жуфт сўзларга ўхшаб кетади. Бу ҳолатни айниқса синоним ва антоним сўзлар уюшиб келганда янада аниқроқ кўриш мумкин. Бундай уюшган бўлақларда «ва» боғловчисига нисбатан -у(-ю) элементининг қўлланиши талаффузга анча қулайликка эга: «Кеча ва кундуз», «қиш ва ёз» дейиш ўрнига «қишу ёз, кечаю кундуз» дейиш қулайроқ.

«Ўзбек тилининг имло луғати»да, шунингдек изоҳли луғатда ҳам жуфт сўзларни икки хил ёзиш қоидалаштирилган: аҳл-идроқ, аҳл-хуш, аҳд-паймон, афт-башара, кеча-кундуз, эр-хотин шаклида чизикча билан ёзиш тавсия қилинган ва ана шу жуфт сўзларни -у (-ю) элементи билан «аҳлу идроқ, аҳлу хуш, аҳду паймон, афту башара, кечаю кундуз, эру хотин » шаклида ҳам ёзиш мумкинлиги кўрсатиб ўтилган. Демак, бундай конструкциядаги -у(-ю) элементи аслида юклама эмас, балки боғловчидир.

Худди ана шу ҳодисага аналогия тарзида синонимик ва антонимик характерга эга бўлмаган «Кариму Салим, Ҳалимаю Салима» каби тизмалар ҳам -у(-ю) элементи билан ёзила бошлади. Антонимик ва синонимик характердаги -у(-ю) билан ҳосил бўлган бирикмаларни жуфт сўзлар деб, уларнинг гапдаги функциясини битта деб (чунки жуфт сўзлар битта вазифада келади) ҳисоблаш мумкин бўлса ҳам, аммо атоқли отлар билан ёки антонимик, синонимик хусусиятларга эга бўлмаган, лекин -у(-ю) элементи билан боғланган тенг сўзли бирикмаларни битта гап бўлаги дейиш тўғри бўлмаса керак. Шунинг учун -у(-ю) элементи билан тенг алоқага киришган ҳар қандай конструкцияларни уюшиқ бўлақ деб ҳисоблаш ва у конструкциядаги олдинги бўлақнинг синтактик вазифасини кейинги бўлақдаги сўз ўзгартирувчилар ва кўмакчиларга қараб белгилаш тўғри бўлар эди. Чунки тенг бириктирувчи воситалар қўлланганда, уюшиқ бўлақларнинг олдинчилари белгисиз формада келиши умумий ҳодисадир.

Демак, тенг сўзли бирикмалар орасида қўлланган -у (-ю) элементи соф бириктирувчи боғловчидир. (Уюшган феъл кесимлар орасида эса зидловчи воситасида ҳам келиши мумкин).

Феъл кесимдан бошқа гап бўлаklarини тенг алоқага киритувчи -у(-ю) боғловчисининг грамматик хусусиятларини изоҳлашда, уюшган гап бўлаklarнинг функциясини таҳлил қилишда у бўлаklarнинг якка сўз билан ифодаланганми ёки сўз бирикмаси билан ифодаланганлиги ҳам маълум роль ўйнайди.

-у (-ю) элементи қуйидаги уюшиқ бўлаklarни боғлаб кела олади:

Уюшган эгаларни боғлайди: *Эру хотин дам қаттиқроқ, дам секинроқ суҳбатлашар эдилар. Ариғу каналлар ўтлардан тозаланди* (Турсун, 1950: 98).

Гапнинг уюшаётган эгаларда грамматик формантлардан эгалик ва кўплик аффикслари бўлиши мумкин. Бу қўшимчалар уюшаётган эгаларининг охиригисига қўшилиб, ҳар иккаласи учун умумий бўлиши ёки ҳар қайсисига алоҳида-алоҳида қўшилиши ҳам мумкин. Бундай уюшаётган эгаларда -у(-ю) элементи олдинги белгисиз формадаги сўзга қўшилиб келганда, у эгалик эгалик аффикси ва кўплик аффикси кейинги уюшаётган бўлақдан билиниб туради. Юқоридаги гапда «аригу каналлар» эгасини «ариклару каналлар» деб таҳлил қиламиз.

Уюшаётган аниқловчиларни боғлайди: *Эру хотиннинг уруши – дока рўмолнинг қуриши. Сиз билан биз дину шариатнинг илоҳий қувватига ҳеч шак келтирмаслик* (Турсун, 1950: 128).

Уюшган тўлдирувчиларни боғлайди: *Дўснат сотилган уй-жой, хону молини еб қўйган «тутун пули» тўғриларида ҳасад қилади. Энди иш тамом, энди саллаю хафтиягингизни ташланг. Дастурхон устидаги турли нозу неъматлардан еяётган болаларга термўлди. Баъзи ёру биродарларга жуда маъқул бўлди. Хожии Макаю Мадина тўғрисида гапирарди* (Турсун, 1950: 208).

Уюшаётган ҳолларни боғлайди: *Ўлимнинг элчиси келди, қочайлик боғу бўстонга. Элмурод уни эртаю кеч ёд олди. Карнай билан барабан эртаю кеч мактабга жон киритади* (Турсун, 1950: 73).

Уюшаётган от кесимларни боғлайди: *Булар ҳаммаси ёлгончи, фисқу фасод. Буларда юз ҳам йўқ* (Турсун, 1950: 222).

Феъл кесимдан бошқа уюшаётган бўлақлар ўзларига хос аниқловчи олиб кенгайса, бирикмали ҳолда келса, ундай бўлақлар орасида -у(-ю)

элементининг грамматик вазифасида ҳам ўзгариш бўла бошлайди, яъни у уюшаётган бўлақларни фақатгина тенг алоқага киритиб, боғлабгина қолмай, у бўлақларга қандайдир қўшимча маъно оттенкаларга беришга, юкламага хос хусусиятларни ифодалашга хизмат қила бошлайди, юклама-боғловчи функциясини бажара бошлайди: *-Қорним оч. Овқат бермадингиз. Эрталабки бир бурда нон-у, бир пиёла чой билан юрибман, - деди. Эрингиз шу чойхонада бир кеча-ю, бир кундуз инқиллаб ётди. Дўсманнинг усти боши қанақа-ю, қиёфаси қаннақалигини тасвирлашга Бувинисо жуда чечан бўлди* (Турсун, 1950: 220).

Бу гаплардаги «нону чой», «кечаю кундуз» тизмаларини жуфт сўз дейиш мумкин бўлса ҳам, «бир бурда нон-у, бир пиёла чой», «Бир кеча-ю, бир кундуз» уюшиқ бўлақларини жуфт сўз деб бўлмайди. Бундай конструкцияларда уюшаётган бўлақларнинг фақат биринчиси аниқловчи қабул қилса, уларнинг жуфт сўзлигига унчалик таъсир қилмайди, аммо уюшаётган ҳар икки бўлақ ҳам аниқловчи олса, унда жуфт сўзлик хусусияти бутунлай йўқолади. Масалан, «бир кечаю кундуз» деганда «кечаю кундуз» жуфт сўзлик хусусиятини сақлайди, аммо «бир кечаю, бир кундуз» деганда уни жуфт сўз деб бўлмайди.

Уюшиқ бўлақлар жуфт-жуфт бўлиб уюшиб келганда, -у (-ю) боғловчиси ҳар бир жуфт орасида уларни боғлаш ва қисман таъкидлаш вазифасини ҳам бажаради: *...ғўзал жинс вакиллари кела бошлайдилар ва жиндай қарашмаю жиндай табассум, жиндай безбетлигу жиндай такаббурлик билан эркалар орасидаги заиф ҳалқаларни тўлдирар бошлайдилар* Абдулла, 1967: 107).

-ку юклама-боғловчисининг қўшма гапларда қўлланиши. Бу юклама қўшма гапларнинг ҳамма турларида ҳам қўлланилади. У эргашган қўшма гапларда эргаш гап билан ҳам, бош гап билан ҳам келиши мумкин, яъни қайси гапдаги мазмун таъкидлашни талаб қилса, ўша гап билан қўлланила олади. Бундай қўшма гапларда **-ку** юкломаси эргаштирувчи боғловчи функциясини бажармайди, чунки у юкломани қўлланмаса ҳам, қўшма гап интонация ёки бошқа воситалар орқали боғлана олади: *Кўчанинг нариги бетида-ку, чиқиб келсангиз нима қилади?* (Қахҳор, 1967: 112).

-ку юкломаси тўлдирувчи эргаш гапли қўшма гапларда бош гап таркибида келиб, компонентларни бириктириш билан бирга бош гапдаги мазмунни таъкидлаш функциясини ҳам бажаради: *Кўриб турибсиз-ку, бугунгина шундай бўлаётгани йўқ* (Турсун, 1950: 235). *Ўзингиз биласиз-ку,*

қўлдан берганга қуш тўймас (Ойбек, 2019: 35). *Кўрдингиз-ку, қанча ерга экин экканман* (Ойбек, 2019: 50). *Мен айтдим-ку, марднинг сўзи бир бўлур. Кеча сизга айтган эдим-ку, Содиқжон, бу нарсанинг ҳаммаси сизнинг тегишингиз* (Қаххор, 1967: 234).

Демак, -ку юкламаси гап бўлақларига ва умуман гапга таъкид кучайтирув маъноларини бериш, баъзан эса сўроқ мазмуни ва бошқа маъно нозикликларини бериши мумкин. Тўлдирувчи эргаш гапли қўшма гапдагина бош гап таркибида келиб, юклама-боғловчи вазифасини бажариши мумкин.

-чи юкламаси эргашган қўшма гапларда бош гап таркибида келиб, сўроқ мазмуни билан бирга тўлдирувчи эргаш гапни бош гап билан боғлаш функциясини ҳам бажаради: *Сен айт-чи, бу йил қурилишни тугата оламизми? Ундан кўра айт-чи, мадомики биз беақл эканмиз, бизга ақл ўргатиш керакми? Қани менга айт-чи, Барчиндан дарак борми?* (Мирмухсин, 1972: 44). *Қани топ-чи, мен шу лаҳзада нимани ўйляпман* (Мирмухсин, 1972: 39).

Демак, -чи юкламаси фақат сўроқ юкламасигана бўлиб қолмасдан, балки таъкид, кучайтирув, буйруқ каби маъноларни ҳам ифодалайди. Бу маънолар билан бирга -чи юкламаси ҳар хил пинҳоний мазмунларни ҳам англашга хизмат қилади.

Эргаш гапли қўшма гапларни бош гапга бириктирувчилар таркибида эса кўпроқ сўроқ мазмунли тўлдирувчи эргаш гапларни бош гапга бириктирувчи восита ҳам бўлиб келиши мумкин.

-ми юкламаси гапларга сўроқ мазмунини беришдан ташқари гапдаги айрим бўлақларни, эргаш гапларни ва кўчирма гапларни боғлаш, бириктириш учун ҳам хизмат қилади.

-ми юкламаси сабаб, пайт, шарт ва тўлдирувчи эргаш гапларни бош гапга боғлаганда, баъзан эргаш гапларга қўшилса, баъзан бош гапларга қўшилади. Сабаб эргаш гапларнинг кесими қандай формада келишига, яъни қандай бириктирувчи воситалар борлигига қараб, сабаб маъно икки хил бўлади: реал сабаб ва тахминий сабаб: *Йигитлар энди урушдан қайтмаяптими, ишлар яна аввалгидай юришиб кетади* (Ойбек, 2019: 55)

Бу гапларнинг биринчисидан -ми юкламаси кесими ҳозирги замон, бўлишсиз, шахсли формадаги эргаш гапни бош гапга боғлаб кетаяпти. -ми юкламаси бўлишсиз формадаги кесимни бўлишлигига айлантириб, бош гапдаги иш-ҳаракатнинг бажарилишига сабаб бўлган ҳодисани англатмоқда, реал сабабни ифодамоқда: *қайтмаяптими – қайтаётгани учун*. Демак, -ми

юкламаси *-гани учун* формантларнинг ўрнида келаяпти, унга синоним бўлаяпти.

Лекин эртасига укам бу ҳақда гап очмагани учунми, мен ҳам паққос унутиб юборибман (Тўхтабоев, 2010: 24). Бу гапда сабаб эргаш гапни бош гапга боғловчи *-гани учун* воситалари борлиги учун *-ми* юкламаси у гапга гумон, тахминий сабаб маъноларини бериш учун хизмат қилмоқда.

Одамларнинг салобати унинг қайғусидан устун келдими, ёки яшамоқнинг мустаҳкам қонуни кулфатни бардош билан энгишига ўргата бошладимми, негадир у энди йиғламасди (Турсун, 1950: 98).

Бу гапда эргаш гапни бош гапга боғловчи махсус воситалар бўлмагани учун *-ми* юкламаси икки вазифани бажариб келмоқда: аввало, эргаш гапни бош гапга бириктирувчи восита – эргаштирувчи боғловчи ва сўнгра гапга ноаниқлик семасини берувчи юклама. Бу гапда тахминий сабаб мазмуни ифодаланмоқда.

-ми юкламаси сабабни ифодаловчи бошқа воситаларга қараганда, ўзининг ихчамлиги ва ҳар қандай формадаги кесимларга қўшила олиши билан стилистик жиҳатдан жуда қулайдир. Худди шундай ҳодисани пайт эргаш гапни боғлаб келганда ҳам кузатиш мумкин: *Гулсум дутор чалиб хониши бошласа борми, бутун қишлоқ бир қулоқ бўлиб тинглайди-я. Ҳар қуни кеч бўлдими, она-бола ишдан бўшаб, алла-паллагача сизларни йўқлаймиз.* (Қаҳҳорхонов, 2010: 22).

Бу гапда ҳам кесими шахсли феъл билан ифодаланган гапни пайт эргаш гапга айлантириб, бош гап билан боғлаяпти. Унинг синонимии *-да* аффикси эса бундай хусусиятга эга эмас. У шахсли феълга қўшилганда, бундай хусусиятга эга бўлмайди, бунинг учун у феъл сифатдош формасига айлантирилиши ва ундан кейингина *-да* аффикси қўшилса, пайт эргаш гапга айланиши мумкин.

Демак, *-ми* юкламаси пайт эргаш гапга боғланганда, *-ганда* формантларининг вазифасини бажарар экан, унга синоним бўлар экан.

Тўлдирувчи эргаш гапни бош гапга боғлаганда, қўшма гапдан умумий сўроқ мазмуни англашилиб туради. Бундай қўшма гапларда *-ми* юкламаси бош гапга қўшилади, эргаш гап эса ҳар қандай шаклда бўлиши мумкин: *Биласизми, режим нима? Биласизми, нега отам уни кетгазиб, сени олдилар? Биласизми, сиз, биз бир ариқдан сув ичамиз-а?* (Ойбек, 2019: 102).

Шарт эргаш гапни бош гапга боғлам келганда, -ми юкламаси сўрок маъносини англамайди: *Интизом бузилдими, ишда унум бўлмайди* (Уйғун).

Natija

Демак, -ми элементининг фақат юкламасигина эмас, балки боғловчи функциясини ҳам бажариб келиши унинг бошқа боғловчилардан ва боғловчи воситалардан ўзига хос семантик ва грамматик хусусиятлари билан фарқ қилишини кўрсатади.

Хулоса қилиб айтганда, юкламаларнинг бошқа боғловчиларга қараганда ўзига хос қулайликларга эга эканлиги ҳамда хилма-хил маъно ноликларини ифодалашга мослашаётганлиги тилимизнинг стилистик жиҳатдан ўз ички тараққиёт қонунлари орқали ривожланаётганлигидан дарак беради.

Adabiyotlar

- Abdullaxonov J. (2010). *Afsonaga ten umr.* -Toshkent: Yangi Asr Avlodi.
- Admoni V.G. (1961). *O mnogoaspektnom dominantnom podxode k grammaticheskomyu* // «Voprosi yazikoznaniya», № 2.
- Babayseva V.V. (1983). *Zona sinkretizma v sisteme chastey rechi sovremennogo russkogo yazika* // «NDVSH Filol. nauki», № 5.
- Bardina T.K. (2003). *Problema leksikogrammaticheskoy perexodnosti chastey rechi v sovremennom russkom yazike: dissert. na soiskaniye uch. st. kandidata fil. nauk*, Volgogradskiy gosudarstvenniy pedagogicheskiy universitet, Volgograd.
- Beresneva V.A. (2012). *Teoreticheskiye aspekti lingvisticheskogo sinkretizma kak kategorii obuyego yazikoznaniya: dissert. na soiskaniye uch. st. doktora fil. nauk*, Vyatskiy gosudarstvenniy gumanitarniy universitet, Kirov.
- Visoskaya I.V. (2006). *Sinkretizm v sisteme chastey rechi sovremennogo russkogo yazika*, MPGU, Moskva.
- G'aniyeva D.A. (2022). *Turli tizimdagi tillarga mansub fe'llarda sinkretizm va polifunksionallik*. 10.00.11 – Til nazariyasi, amaliy va kompyuter lingvistikasi mutaxassisligi bo'yicha filologiya fanlari doktori (DSc) diss. –Farg'ona.
- G'ulom G'.(2016). *She'rlar.* –Toshkent.
- Infantova G.G. (1924). *Sinkretizm v sintaksise russkoy razgovornoy rechi (na materiale ekonomii segmentnix sredstv)* // *Yavleniya sinkretizma ; v sintaksise russkogo yazika*, Izd-vo RGU, Rostov n/D.

- Qahhor A. (1967). Asarlar.I tom. –Toshkent.
- Mirmuxsin U. (1972).Toshkent.
- Nabiyeva D. (2005). *O‘zbek tilining turli sathlarida umumiylik va xususiylik dialektikasining namoyon bo‘lishi.* – T.:Sharq, -B.14.
- Nurmanov A. (1983). *Til tizimi va O‘zbek tilshunosligining dolzarb masalalari.* // O‘zbek tili va adabiyoti, T., №1. -B.27-29.
- Oybek.(2019). Nur qidirib. –Toshkent.
- Tojiyev O. (2009). *Bog‘langan qo‘shma gaplarda mazmuniy sinkretizm.*// O‘zbek tili va adabiyoti. –Toshkent, №5.
- Tojiyev O. (2020). *Otlarda mazmuniy sinkretizm.* // O‘zbek tili va adabiyoti. -Toshkent, №1.
- Tursun P.(1950) O‘qituvchi. –Toshkent.
- To‘xtaboyev X.(2010). Munqli ko‘zlar. –Toshkent.
- O‘rinboyev B. (1964). Vokativ ma’nolarning boshqa formalar bilan ifodalanishi. Trudi SamGU. Novaya seriya№ 139.
- Filosofskiy ensiklopedicheskiy slovar.(2009). Moskva.